

Славка Керемидчиева

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“
при Българската академия на науките
София, България

Рецензии и обзори

Т. И. Вендина. Типология лексических ареалов Славии. Москва. Санкт-Петербург. Нестор-История. 2014, 692 с.

Тази рецензия може би изглежда малко закъсняла, но търся оправдание донякъде от обстоятелството, че веднага след прочитането на най-новата книга на изтъкнатия лингвист и лингвогеограф проф. Т. И. Вендина, вниманието ми бе насочено към интерпретирането на различни теоретико-приложни моменти от нея (вж. напр. Керемидчиева 2015). Смятам обаче, че критическата преценка на този пръв опит за представяне на славянското диалектно пространство в неговата непрекъсваемост през призмата на лингвистически и топографски критерии е необходима и ще бъде полезна за славистите диалектолози, лингвогеографи, етимолози и историци на езика.

Типология лексических ареалов Славии е концептуално продължение на предишната монография на Т. И. Вендина *Русские диалекты в общеславянском контексте* (Вендина 2009) и на предшестващата ги нейна студия *Восточнославянские языки в общеславянском контексте* (Вендина 2004). Реализирането на това най-ново изследване представя не само еманация на теоретическите постижения на проф. Вендина, свързани с трактовката на лингвистични карти, но и генерално обобщение на получените досега резултати от разработването на уникалния международен проект *Общославянски лингвистичен атлас*. Публикуваните до този момент 16 тома на атласа от фонетично-граматическата и лексикално-словообразователната серия са мощният достоверен капитал, който авторката използва за своята теория, и въз основа на който определя и анализира хроно-топо-изоглосите и защитава изводите си. Значимостта на труда за славистичната наука е безспорна, тъй като е разчетен сложният език на лингвогеографските карти, върху които се проследява не просто посоката на очертаните изоглоси и типът на ареалите, а и историческото развитие на славянския диалектен континуум в генетичен, ареален и типологичен аспект. Особено важно е и пълноценното интерпретиране след завръщането на България сред славянската колегия на ОЛА през 2005 г. и на материали от българската мрежа. Всъщност, в споменатата задълбочена работа (Вендина 2009), която се основава върху материал от т. 6 на ОЛА *Домашнее хозяйство и приготовление пищи* (Москва, 2007), се привежда и анализира и български материал, който за пръв път тогава се публикува в атласа. В навечерието на XV международен славистичен конгрес в Киев, Украйна, през 2013 г. със съвместните усилия на руската и българската национална комисия, под главното редакторство на проф. Вендина, в един том *Болгарские материалы* (БМ) бяха публикувани българските материали за четири тома от лексикално-словообразователната серия на *Общославянския лингвистичен атлас*: Т. 1. *Животный мир* (Москва, 1988); Т. 2. *Животноводство* (Warszawa, 2000); Т. 3. *Растительный мир* (Минск, 2000) и Т. 8. *Профессии и общественная жизнь* (Warszawa, 2003); http://ibl.bas.bg/lib/Atlas_OLA/#page/1/mode/1up. Достъпът до българските материали е от изключителна важност, тъй като те чертаят нови изоглоси върху славянската езикова територия, като представят автентичните български диалекти с богатата лексика от тези четири лексикално-тематични кръга. Като пропусната възможност,

бих си позволила да определя, е непозоваването на тази публикация в списъка на материалите за изследване на с. 21 от труда, защото вероятно у читателя ще се появи недоумение откъде са взели лексемите от българската територия върху 81 от 235-те карти схеми в *Типология лексических ареалов Славии*, тъй като, с изключение на част от картите и индексите на Т. 8., в излезлите през периода 1982–2005 г. лингво-географски карти на ОЛА няма картографирани български пунктове, нито са публикувани индексите към тях, защото по това време България е прекратила своето участие в ОЛА по екстралингвистични причини.

Важното обаче е, че след включването на българските материали от тези четири тома (и от излезлите след тях вече с българско участие) в 235-те карти схеми и професионалният им анализ в труда на Т. И. Вендина картината на общославянското езиково землище вече става много по-ясна, вярна и конкретна. Тенденцията за стесняване на ареала на праславянските лексеми за сметка на разширяване на регионалните диалектизми (Вендина 2009: 70) изглежда още по-отчетлива след интерпретирането на българския материал. Напр. вече е ясно, че в българските диалекти напълно отсъства смятаната до този момент за общославянска лексема *las-ic-a* ‘ласка; невестулка’ (вж. в БМ к. 1.9. ‘ласка; невестулка’ (*Mustela nivalis*), която е изместена от над 22 специфични за тях табуистични названия, които тук нямаме възможност да изредим. Както личи от картите схеми в труда на Т. И. Вендина, плътни и компактни общославянски ареали са напр. ареалите на лексемите *вода* (к. сх. 1), *кон* (к. сх. 2), *земя* (к. сх. 3), *поле* (к. сх. 4), *малина* (к. сх. 5), *смърт* (к. сх. 6), *мъртъв* (к. сх. 7), *радост* (к. сх. 8), *дом* (без част от някои наши североизточни и южни диалекти – к. сх. 33) и др. Основателно отхвърляйки мнението на Толстой за състава на общия праславянски лексикален фонд (Толстой 1997: 111), Вендина аргументирано защитава релативността на лексикалните диалектизми за решаването на проблемите, свързани с диалектната диференциация на праславянски (Вендина 2014: 4). От авторова гледна точка само на тези лексеми, които имат плътни и компактни ареали, може да им бъде признат общославянски статус.

Славянското землище обаче би могло приблизително да бъде покрито (разбира се, далеч не навсякъде равномерно и плътно) още и от следните лексеми (БМ – първата цифра означава номера на тома, а втората – номера на съответната карта): 1.10. (j) //ѣѣ-ъ; таралеж (напр. ареалът на лексемата //ѣѣ-ъ е най-плътен и непрекъснат във всички южнославянски, в полските, лужишките и словашките, средно- и северноруските, докато е най-стеснен в чешките, украинските и белоруските, където придобива островен и дори точков характер (в белоруските) говори; 1.12. Nsg *krъtъ*//*-ica*; къртица *krъt-ъ* (точков характер на ареала в южнославянските с изключение на словенските, където е плътен, точков в чешките, по-оформен в словашките и големи плътни ареали в лужишките и източнославянските); 1.31. ‘лягушка; жаба’ (*Rana*) *žab-a* (спорадично в южни руски говори); 2.3. ‘некастриранный самец коровы; бик’ *byk-ъ*; 2.14. Nsg *ovъca*; овца *ov-ъc-a* (1 пункт в белоруските и без северноукраинските); 2.28. Nsg *tele*; теле *tel-е* (спорадично в руските – 4 п.); 2.29. Nsg (j) *agne*; агне //agn-е (4 пункта в най-южните руски диалекти); 2.31. Nsg *porse*; прасе *porc-е* (5 п. в Русия); 2.56. ‘бодает; бодє’ (о корове; за крава) *bod-et-ъ* (спорадично в чешките и словашките); 3.8. *coll* ‘листа; листа’ *list-ъj-e*. На к.сх. 9 ‘дуб; дъб’ *Quercus*) може добре да се види как общославянската лексема *dъb-ъ* днес се открива спорадично в словенски и хърватски, където по-честа е употребата на конкурентната лексема *xvъrst-ъ*, и затова именно чрез българските диалекти славянският юг се държи здраво за славянското езиково семейство (Вендина 2014: к.сх. 9).

Само на българските от всички останали южнославянски диалекти се дължи връзката на славянския юг със славянския изток с лексеми като *славей* (к.сх. 125), *горещ* (к.сх. 128), *пасбище* (к.сх. 134) или пък със славянския запад – *тлъст* (к. сх. 73), *жълтък* (к. сх. 40 – и с изтока и със запада), *беден* (к.сх. 41) и с изтока и със запада.

Ограниченият обем на жанра рецензия не позволява изброяването и оценяването на различните „ареални сценарии“ (Вендина 2014) върху картите на ОЛА, но е много важно да подчертаем неколкотократно изтъквания от авторката извод за тяхната

повторяемост при това в определена последователност. Методично разглеждайки общославянските ареали и ареалите на трите славянски езикови групи – източна, западна и южна, на две езикови групи и само на една отделна езикова група, както и на изключителните, наречени от авторката „ексклузивни“, лексеми, Т. И. Вендина установява, че решаваща роля в историята на развитието на славянското езиково землище имат три главни фактора: факторът на генетически унаследеното, факторът на универсално-типологичното и факторът на контактната конвергенция. В главата *Ексклузивы славянских языков*, поне що се отнася за българския материал, са допуснати известни неточности при определянето на някои лексеми за изключителни, т.е. като лексеми, които „са разпространени в диалектите **само на един славянски език и не излизат от неговите предели**“ (с. 255, подч. Т. И. В.). Напр. на с. 256 за „ярък ексклузив“ на македонския език е определена лексемата (о)-раш-ък-а с обширен ареал само в неговите диалекти (с. 261). Публикуваните в *Българские материалы* сведения за диалектите от българската мрежа за т. 2 *Животноводство*, к. 48 L 210 ‘хвост коровы’ представят единствено и само наличието на тази лексема (и нейните фонетични варианти) във всички пунктове. Всъщност обширните и компактни ареали на тази лексема на българската езикова територия може да се видят на карта № Л 44 в *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Фонетика. Акцентология. Лексика*. София, 2001. Подобни са и примерите [gra]-č-i-ть, [gra]-č-e-ть ‘гогочет’ от к. 65 на т. 2 *Животноводство*, (aram)-i-j-а к. 55 ‘человек, который крадет’ т. 8 *Професии и общественная жизнь* и др.

Богатият и автентичен материал на ОЛА вече дава възможност да се систематизира в пълнота и типологията на ареалите на архаизмите и иновациите върху славянския континуум и по този начин да се обори т.нар. теория за център и периферия. Накратко казано, тази теория на неолингвистичната школа в лингвогеографията, формулирана още през 1925 г. от М. Бартоли, определя центъра за креативна зона, която ражда разпространяващи се радиално върху съседните територии иновации. Архаизмите постепенно се ограничават и заемат периферийната част. Както обективно отбелязва в своя труд Т. И. Вендина, данните от вече многочислените национални атласи, а най-вече материалите от ОЛА, отхвърлят този постулат като опростена и невярна схема (Вендина 2014: 339 и сл.). Разглеждайки взаимоотношенията *център – периферия* в пространствено-типологически аспект на съвременната славянска езикова територия, уточнявайки съдържанието на термините архаизми и иновации, отчитайки техния системен характер, Т. И. Вендина с научна обективност установява, че „архаичните езикови явления могат да се намират както на периферията, така и в центъра на съвременна Славия. Те могат да имат не само локално ограничение, но и обширни ареали, чието разрушение може да става както в центъра, така и по периферията. При това при техните разрушения центърът понякога се оказва даже по-архаичен, отколкото периферията, където често се зараждат нови диалектизми“ (Вендина 2014: 356). В крайна сметка картографираният материал с научна безпристрастност показва, че „и архаизмите, и иновациите имат по принцип един същ тип ареали. Обаче при съпоставката на техните ареали става ясно, че в ареалната картина на иновациите отсъства сценарият с общославянското разпространение“ (Вендина 2014: 375). Това е само един от примерите, в които Т. И. Вендина основателно оспорва една или друга наложена теория в областта на славянското езикознание и лингвогеография и аргументирано успява да защити своето мнение.

Проблематиката на книгата е широка и отворена за дискусии. Напр. авторката честно признава, че въпросът за прародината на славянския език все още не може да бъде решен, заради недостатъчността на езикови факти и незавършеността на фундаменталния проект ОЛА. Т. И. Вендина не отрича относителната релевантност на езиковата картина върху картите на ОЛА предвид характера и репрезентативността на мрежата от населени пунктове, която понякога не успява да „улови“ някои важни за лингвистиката факти. Според мен, остава все още открит проблемът и за южното праславянско единство, което засега се отрича.

В голямото *Приложение* изчертаните чрез метода на рекартографирането 235 карти схеми за разпространението на същия брой лексеми илюстрират типовете

ареали, съществуващи в различни пространствени контексти, и на практика синтезират основния замисъл на труда. Оригинално авторово хрумване е картографирането на общославянските лексеми и на изключителните лексеми според тяхната степен на концентрация в две сборни карти схеми. Разбира се, възможни са и други, може би десетки описания на „ареални сценарии“, които, според друг подбор на лексемите, чието разпространение се очертава, ще доведат до представянето на още диалектни различия на славянските диалекти, които ще се включат в доказателствата, че „картата – това не е „хаос от изоглоси“, пресичащи територията на Славия в различни направления, а определен образ на организирана съвкупност, откриваща тенденция към повтораемост, и, съответно, към обединяване“ (Вендина 2014: 22).

Последният засега труд на Т. И. Вендина е сериозен научен принос в разработването на важни теоретични и теоретико-приложни въпроси на ареалната лингвистика в нейната общославянска проекция. Различните аспекти, от които е погледнато върху еволюцията на славянския диалектен континуум, позволяват на авторката да защити своята идея за повтораемостта на лексикалните изоглоси и за възможността да се проследи нейната последователност. Дългогодишен авторитетен ръководител на Общославянския лингвистичен атлас, проф. Т. И. Вендина с научна страст издига неговата престижност и с монографията си убедено доказва необходимостта от привличането на неговите богати данни за всестранни изследвания.

✉ Славка Керемидчиева
slavka_ker@abv.bg

Публикувано: 15 април 2016